

Ze0132 Geografie obyvateľstva a sídel

KGE, PED MUNI, 2024

Sylabus geografie obyvatelstva

- **Prezentace 1: Vývoj počtu obyvatel v historii**
  - Úvod, vývoj disciplíny, zdroje dat a jejich dostupnost
- **Prezentace 2: Struktura obyvatel**
  - Podle pohlaví a věku, podle ekonomických znaků, podle kulturních znaků
- **Prezentace 3: Přirozený pohyb obyvatel**
  - Porodnost, úmrtnost, přirozený přírůstek/úbytek
- **Prezentace 4: Mechanický pohyb obyvatel**
  - Pohyb obyvatelstva, migrace
- **Prezentace 5: Antropogeneze, demografická revoluce**
  - Vývoj člověka, rozšíření člověka na Zemi, demografická revoluce
- **Prezentace 6: Rozmístění obyvatel na Zemi**
  - Rozmístění obyvatelstva, populační růst, prognózy a projekce

Sylabus geografie sídel

- **Prezentace 1: Základní pojmy z geografie sídel**
- **Prezentace 2: Venkovské osídlení**
- **Prezentace 3: Městské osídlení**
- **Prezentace 4: Urbanizace**
- **Prezentace 5: Geografie Brna**

Literatura

- KUNC, J., TOUŠEK, V., a kol. *Ekonomická a sociální geografie*. 1. vydání. Plzeň: Vydavatelství a nakladatelství Aleš Čeněk, s.r.o., 2008. 411 s. ISBN 978-80-7380-114-4.
- V knihovně, online (ReserchGate)

The background features a dark, textured surface with various light-colored sketches. On the left, there is a detailed drawing of a microscope. Above it, a globe of the Earth is visible. In the lower right, there are sketches of a percentage sign, an exclamation mark, and a right-angle symbol. The overall theme is scientific and educational.

1. Vývoj disciplíny, zdroje dát

Ze0132 Geografie obyvatelstva a sídel

Začlenění geografie obyvatelstva v Humánní geografii

- Součást **humánní geografie** (předmětem studia humánní geografie jsou zákonitosti vývoje, struktury a prostorového rozložení humánní/socioekonomické sféry Země)
- Humánní geografie:
  - geografie obyvatelstva
  - geografie sídel
  - geografie zemědělství
  - geografie průmyslu
  - geografie dopravy
  - geografie obchodu a služeb
  - geografie cestovního ruchu
  - geografie sportu
  - geografii kultury
  - geografie virtuálních prostorů
  - ...
- Geografií jsou dílčí disciplíny tehdy, zkoumají-li **prostorovou diferenciaci** daného jevu

Geografie obyvatelstva x Demografie

- **Geografie obyvatelstva** se zabývá:

- vývojem obyvatelstva (prostorovými a časovými faktory, faktory výživy, apod.),
- prostorovou diferenciací a rozmístěním obyvatelstva,
- strukturou (složením) obyvatelstva (věková struktura, národnostní struktura, náboženská struktura apod.)
- dynamikou neboli mobilitou obyvatelstva (přirozený pohyb, migrační pohyby).

- **Demografie** se zabývá:

- reprodukci lidských populací a studiem demo-sociálních systémů
- má menší prostorový akcent, větší důraz je kladen na biologické a jiné znaky populací
- demografie s prostorovou složkou = **geodemografie / demogeografie**

Nezkoumají jednotlivé události v životě člověka (narození, úmrtí, sňatek...), tyto události jsou seskupovány do statistických jednotek, které jsou analyzovány hromadně.

Spolupracující disciplíny

- Přírodní vědy
- Lékařské vědy
- Ekonomické vědy
- Společenské vědy
  - Statistika – zpracování dat
  - GIS – prostorové znázornění dat
  - Sociologie
  - Regionální rozvoj – **využití dat v praxi**
  - Demografie
- Využití geografie obyvatelstva v praxi strategického plánování a školství

Základní pojmy

Demografické jevy

- Významné události v lidském životě, které jako hromadné jevy utvářejí průběh demografické reprodukce.
- Nejvýznamnějšími demografickými jevy jsou **narození** a **úmrtí**

Demografické procesy

- Změna stavu, který znamená pro člověka skutečný přechod z jednoho stavu do druhého. Každý z demografických procesů se projevuje demografickou událostí (**porodnost** a **úmrtnost**)

Populace

- Soubor jedinců určitého živočišného druhu žijících a reprodukcujících se v konkrétním čase v určitém vymezeném území
- Populace se stále vytváří, jedinci v jedné populaci mají společnou řeč, kulturu, mentalitu...

Obyvatelstvo

- Soubor lidí žijících na určitém území, který se zpravidla skládá z několika populací, národů nebo etnik.
- Mezi základní znaky obyvatelstva patří etnické a národnostní složení, prostorové rozmístění (struktura sídel), hustota osídlení, struktura podle pohlaví, věku, ekonomické aktivity, sociální příslušnosti, profese, zaměstnání, vzdělání, mateřského jazyka, náboženského vyznání, rodinné stavu...

Ukazatele používané v demografii

- *Základní data* – získaná jednotlivými šetřeními, absolutní čísla.
- *Analytická data* – vznikají zpracování dat základních.
- *Předběžná x definitivní.*
- *Míry* – do jmenovatele se používá průměr jednotek z krajních stavů časového intervalu nebo rovnou průměr jednotek ze středu intervalu, např. střední stav obyvatelstva, který se počítá k 1.7. každého roku.
- *Poměrná čísla srovnávací (indexy)* – podíl dvou absolutních čísel vymezených odlišně časově nebo prostorově, např. podíl počtu obyvatel v různých letech nazveme indexem růstu obyvatel.
- *Obecné (celkové)* – zahrnují celou populaci.
- *Diferenční* nebo *specifické* – zahrnují pouze část. Specifické jsou vztaženy vzhledem k věku (specifické míry úmrtnosti podle věkových skupin), diferenční jsou vztaženy vzhledem k sociální nebo národnostní příslušnosti (diferenční plodnost žen podle vzdělání).
- Společnou proměnnou všech demografických ukazatelů je **čas**. Jednak rozlišujeme přesné časové určení události (zemřelí podle data narození) a její časovou vzdálenost od události předchozí (zemřelí podle dosaženého věku).

Zdroje dat

- **Okamžiková data** – soupisy obyvatel nebo sčítání lidu (census)
- **Průběžná data** – zjišťují za určité období, nejčastěji za jeden rok. Patří sem údaje o pohybu: evidence přirozeného pohybu a migrace nebo zdravotního stavu obyvatelstva

1. Sčítání lidu (Census)
2. Evidence přirozené změny
3. Evidence migrací
4. Zvláštní (výběrová) šetření (Mikrocensus, Agrocensus, VŠPS)
5. Populační registr (Registr obyvatelstva)

Zdroje dat

- Zahraniční
  - <https://www.cia.gov/the-world-factbook/> (The World Factbook)
  - <https://www.census.gov/> (Americký federální statistický úřad, odkazy na statistické úřady celého světa)
  - <https://data.oecd.org/pop/population.htm> (OECD)
  - <https://ec.europa.eu/eurostat> (Eurostat)
  - <http://www.citypopulation.de/> (Populace měst)
  - <http://www.iom.int/> (Mezinárodní organizace pro migraci)
- České
  - <http://www.czso.cz> (Český statistický úřad)

Sčítání lidu – svět

- Nejstarší statistická akce v lidských dějinách
- Probíhalo již v Babylonu (3 800 př. n. l.) – sčítal se i majetek
- 500–499 př. n. l. v armádě Perské říše za účelem přidělení pozemků a placení daní
- Sčítání probíhala i v Maurjovské říši – Čanaka v díle Artašástra (cca 350–283 př. n. l.), které předepisuje sběr statistických údajů o obyvatelstvu, sloužící jako podklad pro státní daňovou politiku
- Řím – kvůli stanovení daní -> populační census
- Nejstarší dochovaný soupis obyvatelstva pochází z Číny z doby Dynastie Chan (2 n. l.) – 59,6 milionů lidí
- První sčítání měly různé nedostatky – evidováni byli pouze muži, otroci se počítali mezi majetek
- První soupis veškerého obyvatelstva s doprovodnými údaji (věk, pohlaví, rodinný stav, zaměstnání) proběhl v letech 1665–66 v Nové Francii (Quebec)
- Na poč. 18. století následovaly evropské státy – Island (1703), Švédsko (1749), Dánsko (1769), Polsko (1789), USA (1790), Anglie, Wales a Francie (1801).
- V polovině 19. století byly vytvořeny v Belgii první zásady sčítání lidu (Adolf Lambert Quetelet), což to vedlo k založení Mezinárodního statistického úřadu (<https://isi-web.org/>)

Sčítání lidu – české země

- První sčítání na našem území 13. 10. 1753 patent Marie Terezie. Bylo stanoveno, že sčítání bude probíhat každoročně, po duchovní i světské linii
- Desetileté intervaly byly zavedeny roku 1869: 1869, 1880, 1890, 1900, 1910, 1921, 1930, 1950, 1961, 1970, 1980, 1991, 2001, 2011, 2021
- Sčítání lidu realizuje ČSÚ, poslední sčítání proběhlo od března do května 2021. Sčítavalo se od 27. 3. 2021 (17.4. listinně) do 11. 5. do půlnoci. Údaje byli vyplňovány podle stavu k půlnoci z 26. na 27. března 2021. (<https://www.czso.cz/csu/scitani2021/prubeh-scitani>)
- SLDB 2021:
  - Přejít k on-line sčítání jako primárnímu způsobu sběru dat (aplikace, webstránka)
  - Také metoda sčítacích komisařů a poštou
  - Snaha o zjednodušení formuláře – méně otázek
  - Využití registrů (registr domů, registr obyvatel)

Sčítání lidu „tradiční metodou“

- **Výhody:**

- poskytnutí obrazu za celou populaci za určité období,
- sčítání pomocí sčítacího komisaře je jedinou metodou, která může být použita u negramotného obyvatelstva.

- **Nevýhody:**

- komplikovanější než využití údajů z registrů, více složité a nákladné
- vyžaduje plnou informovanost a spolupráci veřejnosti
- V roce 2011 sčítáno za **přítomné obyvatelstvo, ne podle trvalého bydliště**

Sčítání pomocí registrů

- Registry: obyvatelstva, matriky, katastr nemovitostí, registr plátců daní, registr ekonomických subjektů, registr pracovních sil, registr nezaměstnaných, evidence plátců sociálního pojištění, důchodců a invalidních osob, adresní registr, zdravotní registr a jiné
- Výhody:
  - použití administrativních zdrojů snižuje náklady na sčítání
  - informace se shromáždí pouze jednou a zpracovávají se pouze ty datové položky, které se od minulého sčítání změnilly
- Nevýhody:
  - registr musí být pravidelně aktualizován, což může být někdy problematické.

Populační registr

- Seznam všech obyvatel, který byl stále aktualizován, aby mohl poskytnout kdykoli informaci o stavu obyvatelstva = „kartotéka obyvatelstva“
- V informačním systému se vedou o občanech tyto údaje:
  - a) jméno, příjmení, případně jejich změna, rodné příjmení,
  - b) datum narození,
  - c) pohlaví a jeho změna,
  - d) obec a okres narození a u občana, který se narodil v cizině, pouze stát narození,
  - e) rodné číslo,
  - f) státní občanství,
  - g) adresa místa trvalého pobytu (§ 10 odst. 1), včetně předchozích adres místa trvalého pobytu,
  - h) počátek trvalého pobytu, popřípadě datum zrušení údaje o místu trvalého pobytu,
  - i) zbavení nebo omezení způsobilosti k právním úkonům, j) zákaz pobytu a doba jeho trvání,
  - k) rodné číslo otce, matky, popřípadě jiného zákonného zástupce, v případě, že jeden z rodičů nemá rodné číslo, vede se datum narození,
  - l) rodinný stav, datum a místo jeho změny,
  - m) rodné číslo manžela, nebo jméno a příjmení manžela, je-li manželem cizinec, který nemá přiděleno rodné číslo,
  - n) rodné číslo dítěte,
  - o) osvojení dítěte [§ 7 písm. b)],
  - p) záznam o poskytnutí údajů (§ 8 odst. 6),
  - r) datum, místo a okres úmrtí a u občana, který zemřel v cizině, pouze stát úmrtí.
- Populační registr cizinců

Obsah sčítání

- Přítomnost v okamžiku sčítání
- Místo trvalého pobytu, místo narození (bydliště matky v okamžiku narození)
- Pohlaví
- Věk
- Vztah k hlavě domácnosti
- Rodinný vztah
- Živě narozené děti (jen u žen)
- Gramotnost
- Nejvyšší dosažené vzdělání
- Ekonomická aktivita
- Odvětví (druh) vykonávané práce
- Postavení v zaměstnání

Ostatní položky, jako například občanství, náboženské vyznání, národnost apod. byly v roce 2011 volitelné. To působí problém v porovnatelnosti dat s předchozími sčítáními.

OSOBA 1 – 1. část údajů

B1 Příjmení NOVÁKOVÁ

B2 Jméno JARMILA

B3 Uveďte buď rodné číslo B3a, anebo údaje B3b.

B3a Rodné číslo
U trojmístných čísel za lomítkem ponechte poslední pole prázdné.

NEBO

B3b Typ dokladu Občanský průkaz Cestovní pas
Číslo dokladu 9 8 7 6 5 4 3 2 1
Datum narození DD/MM/YYYY 12 / 03 / 19 3 5
Hlavi Muž Žena

B4 Kde bylo Vaše obvyklé bydliště (k 26. 3. 2021)? U osob narozených od 27. 3. 2020? U osob narozených od 27. 3. 2020 nevyplňujte.
 Na stejné adrese jako k 26. 3. 2021 → Přejděte na bod B5 Ve stejné obci na jiné adrese → Přejděte na bod B5
 V jiné obci v ČR, uveďte kde
Obec
Okres
Kraj
 V jiném státě, uveďte stát

B5 Kde bylo Vaše první obvyklé bydliště po narození?
 Ve stejné obci jako k 26. 3. 2021 → Přejděte na bod B4 V jiné obci v ČR, uveďte kde **26** Píšte názvy platné k 26. 3. 2021!
Obec K L A D N O
Okres K L A D N O
Kraj S T Ř E D O Č E S K Ý
 V jiném státě, uveďte stát

B6 Je Vám 15 a více let? Uveďte nejvyšší dosažené vzdělání.
 Bez vzdělání, nedokončený 1. stupeň základní školy
 Dokončený pouze 1. stupeň základní školy nebo vzdělání na dřívější národní, obecné nebo pomocné škole
 Základní vzdělání (nebo dokončení nižšího stupně šestiletého a šletého gymnázia)
 Střední nebo vyučení (bez maturity)
 Úplně střední všeobecné (s maturitou)
 Úplně střední odborné (s maturitou), učební obor s maturitou
 Nástavbové/zkrácené studium (s maturitou), absolvování dvou a více oborů středních škol
 Pomaturitní studium
 Konzervatoř (ukončena absolutoriemi)
 Vyšší odborné vzdělání (DIS.)
 Bakalářské (Bc., BcA.)
 Magisterské (Ing., Mgr., MUDr., JUDr., PhDr. aj.)
 Doktorské (Ph.D., Th.D., CSc., DrSc.)
Nápověda k otázce na straně 4.

B7 Jste žena ve věku 15 a více let? Uveďte, kolik se Vám narodilo dětí. Uveďte počet živě narozených.
 Žádné Dvě Čtyři Více, uveďte počet dětí
 Jedno Tři Pět **6**

B8 Jaký je Váš mateřský jazyk? Lze uvést dva mateřské jazyky.
 Český Polský Ukrajinský
 Slovenský Německý Vietnamský
 Romský Ruský Znakový jazyk
 Jiný, uveďte jaký

B9 Uveďte Vaši národnost (příslušnost k národu, národnostní nebo etnické menšině, ke které se hlásíte).
Nepovinný údaj. Lze uvést dvě národnosti.
 Žádné národnosti
 Jiná národnost
 Bez náboženské víry

B10 Uveďte Vaši náboženskou víru (náboženský směr, hnutí, církev nebo společenství).
 Věřící – hlásící se k církvi, náboženské společnosti apod. Uveďte název
 Žádné církvi ani náboženské společnosti
 Bez náboženské víry
Jedná se o nepovinný údaj. Každý uveď podle svého rozhodnutí.
Jedná se o nepovinný údaj. Každý uveď podle svého rozhodnutí.

1 22345678909

2

Evidence přirozené měny

- Nejstarší matrika u nás pochází z 1. poloviny 16. století
- Josef II. zavedl roku 1784 matriční patent, který vedením matrik pověřil světské úředníky
- V současnosti se na matrikách měsíčně vypisují Hlášení o narození, o ukončení těhotenství, potratech a o úmrtí
- Na matrikách v místě oddání se evidují sňatky, registrované partnerství
- Rozvody eviduje Ministerstvo spravedlnosti
- Kromě statistických ročenek lze některá data nalézt i na Ministerstvu zdravotnictví (nemocnost, sebevraždy, potraty) a v Demografické ročence OSN (mezinárodní statistika)
- Matriku vede obecní úřad, úřad městské části nebo městského obvodu v územně členěných statutárních městech anebo újezdni úřad ve vojenských újezdech, vždy ale jen pro svůj vymezený územní obvod
- **! Matrika Brno-střed:** vede jak matriku pro tuto městskou část, tak tzv. zvláštní matriku pro narození, uzavření manželství, vznik partnerství nebo úmrtí českých občanů, ke kterým **došlo mimo území České republiky**

Evidence migrací

V ČR je evidence vnitřní migrace založena na povinném přihlašování k trvalému pobytu.

Problémy:

Ne každý žije tam, kde je přihlášen (přítomné obyvatelstvo).

Kromě Prahy (městských obvodů v Praze) se neeviduje stěhování uvnitř obcí.

PŘIHLAŠOVACÍ LÍŠTEK K TRVALÉMU POBYTU			
Vyplňte čitelně hůlkovým písmem bíle vyznačené rubriky, *) nehodící se škrtněte.			
Příjmení:		Jméno (jména):	
<input type="text"/>		<input type="text"/>	
		Rodné číslo: <input type="text"/>	
Nová adresa místa trvalého pobytu:		Předchozí adresa místa trvalého pobytu:	
Okres:	<input type="text"/>	Okres:	<input type="text"/>
Obec:	<input type="text"/>	Obec:	<input type="text"/>
Část obce:	č.p.(ev.)* <input type="text"/>	Část obce:	č.p.(ev.)* <input type="text"/>
Ulice:	č.or. <input type="text"/>	Ulice:	č.or. <input type="text"/>
Děti do 15 let společně ubytované: Nosouhlasí-li příjmení dítěte a Vaše, uveďte i příjmení dítěte. Podpis přihlašovatele: <input type="text"/>	Jméno (jména) dítěte:	Rodné číslo:	Místo narození:
	<input type="text"/>	<input type="text"/>	<input type="text"/>
	<input type="text"/>	<input type="text"/>	<input type="text"/>
	<input type="text"/>	<input type="text"/>	<input type="text"/>
Záznam ohlašovy:		Číslo vydaného potvrzení o změně TP:	
Datum:		.....	
Podpis a razítko:		.....	
		Index domu <input type="text"/>	

Výběrová šetření

- Zvláštní (výběrová) šetření (mikrocensus) se provádí u skutečností, které se nevyplatí zkoumat u celé populace.
- Proto se provádí šetření pouze u vybraného vzorku obyvatelstva, jehož výběr musí být reprezentativní (poměr jednotlivých složek obyvatel musí odpovídat skutečným poměrům)
- Realizované mikrocensy ČSÚ (např.):
  - *Výběrové šetření pracovních sil (VŠPS)* – probíhá od roku 1992 na okresní úrovni v ČR kontinuálně v průběhu celého roku
  - *Agrocensus 2010* – sledován od roku 1995 nepravidelně
  - *Strukturální šetření v zemědělství 2016*
  - *Anketa spokojenosti uživatelů za rok 2015*
  - *Indexy cen výrobců*
- Realizované mikrocensy CDV (např.):
  - *Celostátní sčítání dopravy 2016* – sledován od roku 1959 v 5-ti letých intervalech.
  - *Hlubková analýza dopravních nehod*